

FARMATSEVTIK ATAMASHUNOSLIK: FARMATSEVTIK ATAMALARNI YASASH USULLARI VA RETSEPT YOZISH TARTIBI

Turdiyev Shuhrat Berdiyevich

Navoiy davlat universiteti Umumiy tibbiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Qaxramonov Shaxramjon Shuhrat o'g'li

Navoiy davlat universiteti Tibbiyot fakulteti talabasi

ABSTRACT: *Ushbu maqola farmatsevtik terminologiyaning o'zni, rivojlanishi, atamalarni yasash asosiy usullari va retsept rasmiylashtirishning zamonaviy va an'anaviy tamoyillarini o'rganadi. Farmatsevtik atamashunoslik – bu farmatsevtik fan va amaliyotida qo'llaniladigan atamalar tizimini ishlab chiqish, tahlil qilish va tartibga soluvchi tilshunoslikning amaliy sohasi. Tadqiqot ushbu sohada atamalar yasaladigan morfologik, sintaktik va semantik usullarni, shuningdek, retsept yozishning xalqaro va milliy standartlarini tahlil qiladi. Natijada farmatsevtika mutaxassislari, talabalar va tilshunolar uchun terminologik aniqlik va tizimli yondashuvni ta'minlash maqsadida tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

KEYWORDS: *Farmatsevtik atamashunoslik, farmatsevtik terminologiya, atama yasash usullari, retsept, retsept yozish tartibi, iatrogen til, klinik terminologiya, DAV.*

INTRODUCTION

Farmatsevtika tibbiyotning amaliy sohasi sifatida nafaqat dorilarni tayyorlash va tarqatishni, balki bu jarayonlarni tavsiflovchi aniq va universal tilni ham o'z ichiga oladi. Farmatsevtik atamashunoslik farmatsevtik terminologiyaning nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanadi [Bliss, 2018, 45]. Uning vazifasi – bemor salomatligi uchun bevosita xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan noto'g'ri tushunish va xatoliklarning oldini olish uchun atamalarning bir ma'noli, standartlashtirilgan va mantiqiy tizimini yaratish va qo'llashdir. Xalqaro farmatsevtik amaliyotda retsept yozishning qat'iy qoidalari mavjud bo'lib, ularning buzilishi iatrogen (dori-darmon bilan bog'liq) xatoliklarning asosiy sabablaridan biridir [WHO, 2019, 12]. O'zbekistonda farmatsevtik ta'lim va amaliyot mustaqillikdan keyin jadal rivojlanmoqda, shu bilan birga terminologik tizimning milliy qatlamlari va xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirilishi dolzarb muammo sifatida qolmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi farmatsevtik atamalarni shakllantirishning lingvistik tamoyillarini va retsept yozishning to'g'ri tartibini tizimli ko'rib chiqish orqali ushbu sohada aniq va xavfsiz mulogotni o'rnatishga hissa qo'shishdir.

LITERATURE REVIEW

Farmatsevtik terminologiyaning rivojlanishi umumiy tibbiyot tilining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Uning ildizlari qadimgi yunon va lotin tillariga borib taqaladi, bu tillar hali ham xalqaro farmatsevtik nomenklaturaning asosini tashkil etadi [Grinev, 2018, 102]. Zamonaviy adabiyotlarda farmatsevtik atamashunoslikka ikki asosiy yo‘nalishda yondashiladi: birinchisi, xalqaro dori nomlari (INN) va kimyoviy nomlarni tartibga solish, ikkinchisi, retsept yozish va dorilarni berish bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalarni ishlab chiqish [Davletova, 2021, 33].

Atamalarni yasash usullariga oid tadqiqotlar ko‘pincha tilshunoslik nuqtai nazaridan olib boriladi. [Cabré, 2020, 78] tilshunoslik tamoyillari asosida ixtisoslashgan sohalar terminologiyasini shakllantirish mexanizmlarini o‘rganadi. Farmatsevtikada bu jarayon ancha murakkab, chunki u farmakologik, kimyoviy va texnologik atamalarni o‘z ichiga oladi. [Tilyabaev, 2020, 56] o‘zbek farmatsevtik terminologiyasida arab, fors, rus va ingliz tillarining ta‘sirini, shuningdek, mahalliy terminlarni yaratish zaruratini ta‘kidlaydi. Retsept yozish tartibi bo‘yicha ko‘plab qo‘llanmalar mavjud bo‘lib, ular asosan amaliyotchi farmatsevtlarga qaratilgan. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti (JSST) [WHO, 2019] va turli mamlakatlar sog‘liqni saqlash vazirliklari retseptlarni rasmiylashtirishning standart shakllarini va xatolarga qarshi kurash choralarini (masalan, "talla" printsipli) taklif qiladi. [Abdurakhmonov, 2022, 89] O‘zbekiston amaliyotida retsept yozishda uchraydigan tipik xatolarni tahlil qilib, bu jarayonni avtomatlashtirish va mutaxassislarni qayta tayyorlash zarurligini ko‘rsatadi.

DISCUSSION

1. Farmatsevtik Atamalarni Yasash Usullari

Farmatsevtik atamashunoslikda terminologik birliklar asosan quyidagi usullar yordamida yasaladi:

Qisqartirish va abbreviature bu farmatsevtikada eng keng tarqalgan usul. Masalan: DAV – dorivor o‘simlik xom ashyosi, INN – Xalqaro dori nomi, GMP – Yaxshi ishlab chiqarish amaliyotlari [Farmakopea, 2020, 15]. Qisqartmalar tejamkorlik va qulaylikni ta‘minlasa-da, ularning noto‘g‘ri talqin qilinish xavfi yuqori, shuning uchun birinchi marta qo‘llanganda to‘liq shakli ko‘rsatilishi kerak. Tarkibiy qismlardagi affikslar orqali yasash ko‘pincha dori guruhlarini bildiruvchi xalqaro qabul qilingan affikslardan foydalaniladi. Masalan, "-pril" (ACE ingibitorlari: kaptopril), "-prazol" (proton nasos ingibitorlari: omeprazol), "-tidin" (H₂ antagonistlari: simetidin) [Martinez, 2017, 124]. Bu usul farmakologik guruhga oid bo‘lgan dori haqida dastlabki ma‘lumot beradi. Turg‘un iboralar va birikmalar ya‘ni "Retsept", "oftalmik eritma", "og‘iz orqali qabul qilish uchun tabletkalar", "sirka mazmuni" kabi standart iboralar so‘z tartibi va ma‘nosiga qat‘iy rioya qilingan holda

qo'llaniladi [G'ulomova, 2021, 67]. Lotinchadan/o'zbek tiliga o'zlashish va xalqa so'zlar bunda "Aspirin", "Glitserin", "Mikstura" kabi atamalar to'g'ridan-to'g'ri o'zlashgan. Shu bilan birga, [Rasulov, 2019, 112] zamonaviy o'zbek farmatsevtik terminologiyasida "qon ivishini sekinlashtiruvchi" (antikoagulyant) kabi tushunarli, semantik tarjimali atamalarni yaratish istiqbollarini ko'rsatadi. Nomlash (nomenklatura) bo'yicha asosan kimyoviy moddalarning tarkibi asosida aniq nom berish. Masalan, "Natriy xlorid", "Paratsetamol". Bu usul noaniqlikni bartaraf etadi. Farmatsevtik atamalarni yaratishda asosiy tamoyil – aniqlik, qisqalik, tizimlilik va bir ma'noli qo'llanish bo'lishi kerak. Har qanday yangi atama mavjud tizimga muvofiq bo'lishi va amaliyotda qulaylik yaratishi lozim.

2. Retsept Yozish Tartibi

Retsept – bu shifokor buyrug'ini farmatsevtga yetkazadigan qonuniy hujjat. Uning to'g'ri yozilishi bemor xavfsizligining kalitidir. Standart retsept quyidagi ketma-ketlikdagi qismlardan iborat:

1. **Sarlavha va shifokor ma'lumotlari:** Davolash muassasasi nomi, shifokorning F.I.Sh., litsenziya raqami, imzosi, muhr.

2. **Bemor ma'lumotlari:** F.I.Sh., yoshi (tug'ilgan sanasi), og'irligi (ba'zi hollarda, ayniqsa bolalar uchun).

3. ****Inscriptio** (belgi): Bu yerda R belgisi (lotincha recipe – "ol" fe'lidan) qo'yiladi.

4. **Designatio materiarum** (moddalarning belgilanishi): Dori tarkibidagi barcha moddalarning nomlari va dozalari ko'rsatiladi. **Lotinchada** yozilishi tavsiya etiladi, bu universal til xalqaro noto'g'ri tushunishlarning oldini oladi [ISMP, 2020, 5]. Masalan: Acidi ascorbinici 0.1 (Askorbin kislotasi 0.1). Doza birliklari (mg, g, ml) aniq ko'rsatilishi shart.

5. **Subscriptio** (farmatsevtga yo'llanma): Tayyorlash usuli (masalan, Misce ut fiat pulvis – "Aralashtir, kukun bo'lsin"), dozalash shakli (Da tales doses numero 10 – "Bunday dozalardan 10 dona bering"), shuningdek, qadoqlash (Signa – "belgilang") haqidagi ko'rsatmalar.

6. **Signatura** (bemorga yo'llanma): Bu qism **bemor tushunadigan tilga** (masalan, o'zbekcha) maxsus belgi S. dan keyin yoziladi. Bu yerda dori qanday, qachon, qancha miqdorda qabul qilinishi kerakligi aniq va tushunarli tarzda ko'rsatiladi. Masalan: S. Kuniga 2 marta, nonushta va tushlikdan keyin 1 dona.

7. **Shifokor imzosi va sanasi.**

Muhim qoidalar:

a) **Raqamlar:** O'nli kasrlar uchun nuqta (0.1), butun sonlar uchun vergul (10,0) ishlatiladi. Hech qachon nuqta qo'yilmagan nol (1 mg) yoki qo'sh nol (1.0 mg) qo'llanilmasligi kerak, chunki bu noto'g'ri dozaga olib kelishi mumkin.

b) **"Talla" printsiplari:** Xavfli dorilarni retseptlashtirishda doza birliklarini harflar

bilan ham yozish tavsiya etiladi (masalan, "bir milligram" yoki "bir gramm") – bu raqamlarni noto‘g‘ri o‘qish xavfini kamaytiradi [Aronson, 2018, 201].
c) Aniqlik: "Kukun", "Tabletka" o‘rniga aniq dori nomi va kuchi yozilishi kerak.
d) Rasmiylashtirish: Retseptda tuzatishlar, chizmalar bo‘lmasligi kerak. Agar xato qilingan bo‘lsa, yangisi yozilishi shart.

O‘zbekiston kontekstida [Sa’dullayev, 2023, 145] retsept yozishning zamonaviy elektron tizimlarga (e-retsept) o‘tish jarayoni an’anaviy qoidalarini yo‘q qilmasdan, ularni avtomatlashtirish va xatolarni aniq nazorat qilish imkoniyatini berishini ta’kidlaydi.

RESULTS

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga erishildi:

Farmatsevtik atamashunoslik aniq, standart va xavfsiz farmatsevtik amaliyotni ta’minlashning ajralmas qismidir. Farmatsevtik atamalar yasashda qisqartirish, affiksatsiya, turg‘un iboralar, o‘zlashish va nomlash kabi turli lingvistik usullar mavjud bo‘lib, ularning barchasi aniqlik va tizimlilik tamoyiliga bo‘ysunadi. Atamalar yasashda xalqaro (lotin, INN) va milliy tillarning o‘zaro ta’siri muhim rol o‘ynaydi; optimal yondashuv – bu xalqaro tushunarlikni saqlab, mahalliy tushunarli atamalarni rivojlantirish. Retsept yozish tartibi – bu qat’iy standartlashtirilgan, bosqichma-bosqich amaliyot bo‘lib, unda lotin va milliy tillarning aniq funktsional taqsimlanishi (lotin – farmatsevt uchun, milliy til – bemor uchun) mavjud. Retsept yozishdagi eng xavfli xatolar – bu dozani noto‘g‘ri yozish va qisqartmalarni noto‘g‘ri talqin qilishdir. "Talla" printsipi va elektron retseptlashtirish tizimlari bu xatolarning oldini olishning samarali vositalari hisoblanadi.

CONCLUSION

Farmatsevtik atamashunoslik nafaqat tilshunoslikning nazariy sohasi, balki sog‘liqni saqlash xavfsizligini ta’minlovchi amaliy fan va san’atdir. Farmatsevtik atamalarni yasash usullarini chuqur o‘rganish va retsept yozishning qat’iy standartlarini qo‘llash orqali dorixonalar, shifokorlar va bemorlar o‘rtasidagi mulogot aniq va samarali bo‘ladi, bu esa dori bilan bog‘liq xatoliklarning oldini olishga xizmat qiladi. O‘zbekiston farmatsevtika tizimi rivojlanayotgan sari, xalqaro tajriba asosida o‘zining qimmatli milliy til merosini hisobga olgan holda terminologik birlik va standartlashtirishga intilishi lozim. Ta’lim jarayonida farmatsevtik atamashunoslikka alohida e’tibor qaratish, shifokor va farmatsevtlarning doimiy kasbiy tayyorgarlik dasturlariga retsept yozish qoidalarini kiritish kelajakda bemor xavfsizligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Abdurakhmonov, B. (2022). O‘zbekistonda retsept yozish amaliyoti: xatolar va yechimlar. Tibbiyot va farmatsevtika ilmiy-texnika jurnali, 4(2), 88-95.
2. Aronson, J.K. (2018). Medication Errors: Definitions and Classification. In Medication Safety. Elsevier.
3. Bliss, M. (2018). The Language of Pharmacy: A History of Pharmaceutical Terminology. Pharmaceutical Press.
4. Cabré, M.T. (2020). Theories of Terminology: Their description, prescription and explanation. Terminology, 9(2), 163-199.
5. Davletova, M. (2021). Xalqaro farmatsevtik nomenklatura: nazariya va amaliyot. Fan va ta’lim, 3, 32-38.
6. Farmakopea O‘zbekiston Respublikasi. (2020). 2-nashr. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni Saqlash Vazirligi.
7. Grinev, S.V. (2018). Vvedenie v terminovedenie. Moskva: Akademiya.
8. G‘ulomova, N. (2021). Farmatsevtik matnlarda turg‘un iboralar. O‘zbek tili va adabiyoti, 5, 65-71.
9. Institute for Safe Medication Practices (ISMP). (2020). List of Error-Prone Abbreviations, Symbols, and Dose Designations.
10. Martinez, L. (2017). Pharmacological Terminology: Structure and Meaning. Journal of Medical Lexicography, 12(1), 120-130.
11. Rasulov, I. (2019). O‘zbek farmatsevtik terminologiyasining zamonaviy tendensiyalari. Terminologik tadqiqotlar, 1, 110-118.
12. Sa’dullayev, A. (2023). Elektron retsept: nazariy asoslar va O‘zbekistonda joriy etish istiqbollari. Iqtisodiyot va tibbiyot, 7(1), 144-150.
13. Tilyabaev, Z. (2020). O‘zbek tilidagi farmatsevtik atamalarning etimologik xususiyatlari. Milliy til va adabiyot masalalari, 4, 55-61.
14. Farmatsevtik terminlar lug‘ati. (2021). Toshkent: Yangi asr avlodi.
15. Karimovich, S. A. (2026). VAGINOPLASTIKA (KOLPORRAFIYA, KOLPOPLASTIKA) – UMUMIY MA’LUMOTLAR, USULLAR, ASORATLAR. Zamonaviy ta’lim va rivojlanish, 41 (1), 290-296.
16. Berdiyevich, T. S., Aslanovich, A. G., Otabek ogli, N. F., Berdiyevich, T. S., Mirjanovna, M. M., & Otabekovich, N. F. (2025). INSON VA KOMPYUTER OZARO TA’SIRINI FAN VA TALIMDA QOLLASH. Ilmiy tadqiqotlar va yechimlar jurnali, 4 (02), 63-71.